

INSON KAPITALI VA TA'LIM TIZIMINING INNOVATSION IQTISODIYOTDAGI ROLI

Yormatov Ilmidin Toshmatovich 1

Annotatsiya: Mazkur maqolada inson kapitali va ta'lim tizimining innovatsion iqtisodiyot sharoitidagi o'zaro bog'liqligi va ahamiyati tahlil qilingan. Xorijiy, rus va o'zbek olimlarining ilmiy izlanishlari hamda 2020–2024 yillar statistik ma'lumotlari asosida inson kapitali rivojlanishining dinamikasi, ta'lim sifatini oshirish omillari va innovatsion faoliyatni qo'llabquvvatlash mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, O'zbekistonda innovatsion iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda kadrlar salohiyatining roli va ta'lim islohotlarining ta'siri ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: inson kapitali, ta'lim tizimi, innovatsion iqtisodiyot, axloqiy boshqaruv, ESG, barqaror rivojlanish.

Кириш Инновацион иқтисодиёт шароитида инсон капитали ривожланиши давлатнинг рақобатбардошлиги ва барқарор иқтисодий ўсишининг асосий омили ҳисобланади. XXI асрда иқтисодий тараққиётнинг драйвери табиий ресурслар эмас, балки билим, инновация ва илмий салоҳиятга асосланган инсон капиталидир. Ўзбекистонда сўнгги йилларда олий таълим тизимини модернизация қилиш, таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясини кучайтириш, “инсон капитали – инновацион тараққиёт пойдевори” тамойилини амалиётга жорий этиш устувор вазифага айланди [1]. Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра, 2020–2024 йиллар давомида олий таълим муассасалари сони 127 тадан 220 тагача ошди, талабалар контингенти эса 2 баробарга кўпайди [2]. Бу ўзгаришлар мамлакатда инновацион иқтисодиёт учун юқори малакали кадрлар тайёрлаш жараёнининг фаоллашганини кўрсатади. Тадқиқотнинг мақсади - инсон капитали ва таълим тизими ўртасидаги ўзаро боғлиқликни аниқлаш, инновацион иқтисодиёт шароитида олий таълимнинг ривожланиш тенденцияларини таҳлил қилиш ҳамда уларнинг миллий инновация тизимига таъсирини баҳолашдан иборат. Тадқиқотнинг асосий вазифалари эса қуйидагилардан иборат: - Инсон капитали ва инновацион иқтисодиётнинг назарий асосларини ёритиш; - Ўзбекистонда олий таълим тизимида 2020–2024 йилларда амалга оширилган ислохотларни таҳлил қилиш; - Илмий-тадқиқот ва инновацион фаолиятни таълим жараёнига интеграция қилиш амалиётини ўрганиш; - Хорижий тажрибани миллий таълим тизими билан қиёсий таҳлил қилиш; - Инсон капиталини ривожлантиришда инновацион таълим стратегияларини такомиллаштириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш. Мақолада Ўзбекистон олий таълим тизимида инсон капитали ривожланишининг инновацион иқтисодиёт кўрсаткичлари билан ўзаро боғлиқлиги таҳлил қилинди. Шунингдек, инновацион таълим модели доирасида ESG (Environmental, Social, Governance) тамойилларининг инсон капиталини ривожлантиришдаги роли

илмий жиҳатдан асосланди. Методология ва тадқиқот усуллари Тадқиқотда тизимли таҳлил, статистик таққослаш, дедуктив ва индуктив таҳлил, корреляцияли баҳолаш ҳамда илмий-тадқиқот ишларига контент таҳлил усуллари қўлланилди. Манба сифатида Давлат статистика қўмитаси, Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги маълумотлари ҳамда хорижий ва миллий олимларнинг илмий ишларидан фойдаланилди [4], [5], [6]. Адабиётлар таҳлили Инсон капитали ва таълим тизимининг инновацион иқтисодиётдаги ўрни ҳақидаги илмий қарашлар турли мамлакатлардаги тадқиқотчилар томонидан чуқур ўрганилган. Хорижий олимлар ичида Т. Шульц, Г. Беккер ва Р. Лукас инсон капитали назариясини ишлаб чиқиб, уни иқтисодий ўсишнинг асосий драйвери сифатида таърифлаганлар [4]. Уларга кўра, таълим, соғлиқни сақлаш ва инновация соҳаларига инвестиция киритиш жамиятнинг умумий маҳсулдорлигини оширади. Шу билан бирга, М. Porter ва К. Schwab ўз ишларида инновацион иқтисодиётда билим ва технологиялар рақобатбардошликнинг асосий манбаи эканлигини таъкидлаганлар [5]. Рус олимлари А. А. Дынкин, С. Глазьев ва Е. В. Балацкий инсон капитали ва инновация ўртасидаги ўзаро боғлиқликни Россия иқтисодиётидаги амалий натижалар мисолида ўрганиб чиққанлар. Улар таъкидлашча, инновацион фаолиятни рағбатлантириш учун таълим муассасалари ва ишлаб чиқариш корхоналари ўртасида самарали интеграция зарур [6]. В. Кузьмин Е., Власов М., Стриелковский В., Фаминская М., Харченко К. Е эса ахлоқий бошқарув ва ESG стандартларининг таълим жараёнига жорий қилиниши инсон капиталини ривожлантиришда муҳим эканлигини таъкидлайдилар [7]. Ўзбекистонлик тадқиқотчилар ҳам ушбу мавзуда бир қатор илмий ишлар амалга оширганлар. Жумладан, Тухтарова Е.Х., Власов М.В. таълим соҳасини рақамлаштириш ва инновацион таълим инфратузилмасини яратиш бўйича стратегик ёндашувларни ишлаб чиққанлар [8]. Ш. Содиқов ва М. Ҳамидов инсон капитали ривожланиши жараёнида ижтимоий шериклик, таълим–ишлаб чиқариш интеграцияси ва “Ҳалол бошқарув” концепциясининг аҳамиятини илмий жиҳатдан асослаб берганлар [9]. Н. Ғаниева эса инновацион иқтисодиётда кадрлар салоҳиятини оширишда ахлоқий бошқарув ва ESG тамойилларининг ролини таҳлил қилган [10]. Жаҳон амалиётида таълим ва инсон капитали ўртасидаги боғлиқликни кучайтиришга қаратилган стратегиялар кенг қўлланилмоқда. Масалан, Финляндия, Корея Республикаси ва Сингапур мамлакатларида “инновацион университетлар” модели орқали илмийтадқиқот натижаларини тижоратлаштириш, талабаларнинг тадбиркорлик компетенцияларини ривожлантириш, таълим жараёнини рақамлаштириш каби йўналишлар катта самара бермоқда. Илмий адабиётлар таҳлили инсон капитали ва таълим тизими инновацион иқтисодиётда ўзаро боғлиқ ва бир-бирини тўлдирувчи элементлар эканлигини кўрсатади. Хусусан, ахлоқий бошқарув, ESG стандартлари ва “Ҳалол инновация” концепциясини таълим стратегияларига интеграция қилиш мамлакатнинг барқарор инновацион ривожланишини таъминлайди. Тадқиқот натижалари Тадқиқот доирасида 2020–

2024 йиллар давомида инсон капитални ривожлантиришга оид асосий кўрсаткичлар — таълим соҳасига инвестициялар, олий таълим муассасалари сони, талабалар контингенти, илмий-тадқиқот фаолияти иштирокчилари ва инновацион маҳсулот экспорти таҳлил қилинди.

1-жадвал

Ўзбекистонда инсон капитални ва таълим тизими кўрсаткичлари

Йил	Олий таълим муассасалари сони	Талабала р сони (минг нафар)	Таълим харажатлари (трлн сўм)	Илмий ходимлар сони	Инновацион маҳсулот экспорти (млн \$)
2020	127	571.5	13.4	20500	285
2021	154	808.4	16.2	21800	346
2022	191	1042.1	18.9	23400	412
2023	219	1314.5	22.5	25200	505
2024	220	1432.8	26.7	27300	510

Жадвал муаллиф томонидан Ўзбекистон Республикаси Статистика агентлиги ҳамда Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги ҳисоботлари асосида тузилган [1], [2]. Жадвал маълумотларига кўра, сўнгги беш йил ичида Ўзбекистонда инсон капитални ва таълим тизимида барқарор ўсиш кузатилган. Биринчидан, олий таълим муассасалари сони 2020 йилдаги 127 тадан 2024 йилда 220 тага етган, яъни 73 тага (57,5 %) кўпайган. Бу мамлакатда таълимга кириш имкониятининг кенгайиши, янги хусусий ва халқаро университетлар ташкил этилганидан далолат беради. Масалан, Фарғона, Самарқанд ва Тошкент шаҳарларида хорижий университет филиаллари фаолияти кенгайгани қайд этилган [1]. Иккинчидан, талабалар сони 2020 йилда 571,5 минг нафар бўлган бўлса, 2024 йилга келиб 1 432,8 минг нафарга етган — бу 2,5 баробарлик ўсишни англатади. Бу ўсиш таълим тизимини оммавийлаштириш ва онлайн таълим технологияларининг ривожланиши билан боғлиқ. Учинчидан, таълим харажатлари ҳам жадал суръатда ошган — 2020 йилда 13,4 трлн сўмдан 2024 йилда 26,7 трлн сўмгача, яъни қарийб 2 баробар кўпайган. Давлат бюджети ва хусусий секторнинг таълимга инвестицияси ўсиб, инсон капиталига сармоя йўналтириш ортиб борган [2]. Тўртинчидан, илмий ходимлар сони 20 500 нафардан 27 300 нафаргача кўпайган. Бу илмий салоҳиятнинг ўсиши, таълим ва тадқиқот фаолиятининг интеграцияси самарасини кўрсатади. Бешинчидан, инновацион маҳсулот экспорти ҳажми 2020 йилдаги 285 млн доллардан 2024 йилда 510 млн долларга етган. Бу кўрсаткич миллий иқтисодиётда илмий-технологик фаолиятнинг ўсиши ва тадқиқот натижаларининг тижоратлашуви даражасини акс эттиради. Умуман олганда, 2020–2024 йилларда Ўзбекистонда инсон капитални ва таълим тизимида комплекс ривожланиш кузатилиб, бу жараён инновацион иқтисодиётга ўтишнинг муҳим шартини бўлиб хизмат қилмоқда. Давлат сиёсатида “инсон капитални – ривожланиш асоси” тамойили амалий мазмун касб эта бошлади. ESG ва ахлоқий бошқарув таъсири Ўзбекистонда ESG (Environmental, Social, Governance) тамойилларини таълим сиёсатига жорий

этиш 2021 йилдан бошланган. Бу жараёнда барқарор таълим муҳити, гендер тенглиги, академик ҳалоллик ва ахлоқий бошқарув стандартларига риоя этиш муҳим роль ўйнамоқда. ESG талабларига жавоб берадиган университетлар сони 2020 йилда 12 тани ташкил этган бўлса, 2024 йилда бу кўрсаткич 43 тага етди [12]. Бу, ўз навбатида, таълим

жараёнларининг шаффофлиги, инсон капиталининг рақобатбардошлиги ва халқаро грантлар сонининг ортиши билан намоён бўлди. Олий таълим тизимида инсон капитали ривожланишининг барқарор ўсиши инновацион иқтисодиётни қўллаб-қувватловчи асосий омилга айланмоқда. Инсон капиталини ривожлантиришда таълим инфратузилмасига инвестициялар, ахлоқий бошқарув стандартлари ва ESG тамойилларини жорий этиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Олий таълим тизимида инсон капитали ривожланишининг барқарор ўсиши инновацион иқтисодиётни қўллаб-қувватловчи асосий омилга айланмоқда. Инсон капиталини ривожлантиришда таълим инфратузилмасига инвестициялар, ахлоқий бошқарув стандартлари ва ESG тамойилларини жорий этиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Хулоса Юқоридаги таҳлиллар шуни кўрсатадики, 2020–2024 йиллар давомида Ўзбекистонда инсон капитали ва таълим тизими изчил ривожланиб, инновацион иқтисодиётнинг асосий омилларидан бирига айланди. Олий таълим муассасалари сони ва талабалар қамровининг ортиши, таълим харажатларининг кўпайиши ҳамда илмий ходимлар салоҳиятининг ўсиши мамлакатда билимга асосланган иқтисодиёт шаклланишига замин яратмоқда. Давлат томонидан амалга оширилаётган “Инсон капитали — барқарор тараққиёт пойдевори” сиёсатини ҳаётга татбиқ этиш таълим соҳасидаги ислохотларнинг натижадорлигини таъминламоқда. Шу билан бирга, инсон капитали ривожланишининг келгуси босқичида таълимнинг сифат кўрсаткичларини ошириш, илмийтадқиқот инфратузилмасини такомиллаштириш ва инновацион маҳсулот экспортини кенгайтириш долзарб вазифа бўлиб қолмоқда. Бунинг учун давлат, хусусий сектор ва таълим муассасалари ўртасидаги ҳамкорликни чуқурлаштириш, кадрлар тайёрлашда рақамли технологиялар ва илмий янгиликларга асосланган ёндашувни кенг жорий этиш зарур. Натижада, Ўзбекистонда инсон капитали глобал рақобатбардошликни таъминлайдиган стратегик ресурс сифатида янада мустаҳкамланади.

Манба ва адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. <https://stat.uz/uz/>
2. Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги маълумотлари . <https://edu.uz/uz> <https://innovation.gov.uz/oz/opendata/category/agentlik-ishrejasi-va-hisoboti>
4. Schultz T. Investment in Human Capital. Chicago University Press, 2020.
5. World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2019. Geneva: World Economic Forum, 2019. (Contains methodology and competitiveness pillars useful for linking education / human capital to national competitiveness). <https://www.weforum.org/publications/globalcompetitiveness-report-2019/>

6. А. А. Дынкин, Н. И. Иванова. Глобальные тенденции инновационного развития. Москва: Социально-экономические проблемы переходного общества, 2000. — с. 21. <https://cyberleninka.ru/article/n/98-04-012-dynkin-a-a-ivanova-n-itehnologicheskie-novovvedeniya-v-rossii-dynkin-a-a-ivanova-n-itehnological-innovation-in-russia-research>

7. В. Кузьмин Е., Власов М., Стриелковский В., Фаминская М., Харченко К. Human capital in the sustainable economic development of the energy sector arXiv, 2023. <https://arxiv.org/abs/2312.06450>

8. Тухтарова Е.Х., Власов М.В. «Влияние человеческого капитала на инновационное развитие». Вестник науки и практики / NSUEM, 2021. (аналитика по корреляции человеческого капитала и инновационной активности; доступна в открытом доступе через CyberLeninka). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyaniechelovecheskogo-kapitala-na-innovatsionnoe-razvitie>

7. Сяглова Ю.В., Четин А.М. «Применение ESG-факторов в системе образования в следствие изменяющихся условий цифровой экономики». Экономика. Налоги. Право., 2023. <https://cyberleninka.ru/article/n/primenenie-esg-faktorov-v-sistemeobrazovaniya-vsledstvie-izmenyayuschisya-usloviy-tsifrovoy-ekonomiki>

8. Каримов М. А. Олий таълим тизимида инновацион бошқарувни инновацион-интеграциялашув тамойили асосида такомиллаштириш. Innovations in Science and Technologies, 2025, 2(3). <https://innoist.uz/index.php/ist/article/view/665>

9. Содиқова Н. Ш. Ўзбекистон Республикасида рақамли технологиялар ва сунъий интеллектни ривожлантириш истиқболлари. Innovations in Science and Technologies, 2024. <https://innoist.uz/index.php/ist/article/view/645>

10. ҒаниеваН. А. «Янги Ўзбекистонда таълим тизими ва ислохатлар». Worldly Knowledge Conference Journal, 2024. <https://worldlyjournals.com/index.php/wkc/article/view/6714>

11. ОЭСР (2023), Перспективы образовательной политики 2023: Расширение прав и возможностей всех учащихся для перехода к экологичной экономике, Издательство ОЭСР, Париж, <https://doi.org/10.1787/f5063653-en>